

Goriške vojne slike Alice Schalek

Patriotizem, pacifizem ali propaganda

MARIJA MERCINA

Stoletnica začetka prve svetovne vojne je sprožila najrazličnejše oblike spominjanja in razpravljanja. Letos se tako spominjamo začetka vojne vihre na naših tleh, saj mineva sto let od italijanskega vstopa v vojno in začetka soške fronte. Tedanje vojno dogajanje je prizadelo prav vse, vojake in begunce, preživeli pa so ob vrnitvi največkrat našli porušene ali oropane domove in onečaščeno zemljo z nevarnimi ostanki orožja in komaj pokopanimi mrličmi. Za Slovence in druge narode pa so bile usodne tudi politične posledice vojne – italijanska zasedba Primorske v skladu z Londonskim sporazum, nasilna asimilacija Primorcev pod fašizmom ter izbruh druge svetovne vojne.

Kolikor morem, se sicer izogibam tako knjigam kot dokumentarnim filmom o vojnih dogodkih, vendar se istočasno zavedam, da je njihovo poznavanje ključ do sprejemanja in razumevanja sedanjosti. Zato jih spremljam z mešanimi občutki, zdaj z jezo zdaj s sočutjem, vedno pa si jemljem pravico, da zamižim in si zatisnem ušesa vsaj pred podobami trpečih otrok.

Zelo verjetno je, da ne bi nikoli prebrala knjige *Posočje 1916*, če mi je ne bi priporočila (in celo podarila) novinarka Dorica Makuc. Kot njeno odliko mi je navedla dvoje: pozive k miru ter občutljivost in sočutje. Pogled avtorice Alice Schalek naj bi se pogosto zaustavljala tudi na drobnih sledovih življenja različnih ljudi, ki trpijo zaradi vojne, pa naj gre za vojskujoče se vojake ali vse tiste povsem nedolžne žrtve, ki jih je vojna iztrgala iz varnih domov.

Med branjem je besedilo *Posočje 1916* v meni vzbudilo nepričakovan odmev, in sicer patriotizem. Ob njenih opisih pokrajine

od Krna do morja in pripovedi o dogajanju od marca do junija 1916 sem se zavedala lepote teh krajev pa tudi življenjske moči ljudi, ki tu živijo – ki tu živimo. Še smo tu! Pa ne samo mi. Prostor si še vedno delimo z drugimi narodi, ki imajo tudi radi to zemljo. V štirih mesecih pisateljičine avanture od marca do junija 1916 smo kot nedržavotvorni narod na njej (samo) živeli in umirali, državotvorne narode pa je pohlep gnal v spopade, da bi je dobili še več. In moji predniki so bili v njihovih bojnih vrstah, trpeli so in umirali. Za koga? Za kaj? Zakaj? Ker so morali! Po branju *Posočja 1916* se še bolj zavedam, kako nesmiselna je bila vojna; celo Italijani, zmagovalci za zeleno mizo, so plen obdržali le malo časa. Še bolj ponosna sem na uporniška dejanja Slovencev, na junaštvo TIGR-a in NOB-ja ter na osamosvojitve Slovenije.

Vojno poročanje Alice Schalek

Vojni potopis *Am Isonzo. März bis Juli 1916* je v bil slovenščini, enem od jezikov Avstro-Ogrske, prvič dostopen bralcem šele 89 let po nastanku. Delo je v slovenščino prevedel Albin Trobec. *Posočje marec do julij 1916* (v nadaljevanju *Posočje*) je leta 2005 izšlo pri Založbi Karantanija, s spremno besedo, ki jo je napisal Mitja Močnik. V knjigi so tudi številne fotografije, ki jih je Alice Schalek posnela med svojim štirimesečnim spremljanjem vojnega dogajanja.

Dotedanje slovensko nezanimanje za to zanimivo besedilo je osupljivo zato, ker so v njem opisani kraji s prevladujočim slovenskim prebivalstvom, ki je na različne načine del opisanega dogajanja. V nasprotju s tem pa je v italijanskem prevodu (z naslovom *Isonzo 1916*) knjiga doslej izšla štirikrat: leta 1977 s fotografijami avtorice ter po-

novno v podobni obliki leta 1988. Izdaja iz leta 2003 je dopolnjena s fotografijami iz arhivov v Gorici in na Dunaju, leta 2014 pa še z akvareli Avstrijca Ferdinanda Bambergerja, učitelja risanja iz Gradca, ki je bil v letih 1915–1917 Borojevičev oficir za zvezo in je ves čas tudi slikal. Vse izdaje so iz Goriče. Razlog za tako aktiven odnos Italijanov do tega besedila je že v prvi izdaji razkril uvodničar Giorgio Ossola, in sicer nujnost spoznati poglede »zvestih nasprotnikov, katerim so stali nasproti v dolgih mesecih vojne in zdaj skupaj počivajo v naši zemlji« (prevod Marija Mercina). Na spletu pa se v italijanskem jeziku pojavljajo različni, tudi najsodobnejši odmevi nanj, od priznavanja njegovega pomena do popolnega razvrednotenja, po katerem naj bi Alice Schalek bila predvsem propagandistka v službi tedanje Avstro-Ogrske.

Kako je to zanimivo delo sploh nastalo? Marca 1916 se je avstrijska novinarka in pisateljica Alice Schalek samozavestno napotila naravnost v glavni štab in zaprosila za sprejem pri »vojskovodji Soške armade, njegovi ekscelenci generalpolkovniku von Borojeviču«. Potrebovala je dovoljenje za obisk krajev, na katerih sta se že več mesecev spopadali avstro-ogrska in italijanska armada. Presenetila jo je izjava, da sme h generalu kdorkoli. Med njunim srečanjem ji je priporočil, kako naj piše.

»Če obljubite, da ne boste ničesar pisali o poveljniku, potem je to natančno tisto, kar vas prosim. Pisati morate o vsakem posameznem vojaku. Pojdite k njim in jih opazujte. Kdor jih vidi, ta pač mora pisati o njih. In tega pisanja nikdar ne more biti dovolj. Kar se dogaja tu, ob Soči, je brez primere v zgodovini. Sočo drži mož – posameznik. Kaj bi pomenila moja volja, če

tam ne bi bilo železnega moža, brezimnega, preprostega človeka. Pojdite tja, k njemu, in opazujte, kako služi.» (str. 8)

Naslednje štiri mesece je preživela na bojiščih po Soški dolini in na Krasu ali v njihovi neposredni bližini. Ob vrnitvi na Dunaj je napisala vojni potopis, ki je izšel še isto leto: *Am Isonzo. März bis Juli 1916*.

Vendar njeno delo pred izidom knjižnega prevoda na Slovenskem ni bilo povsem neznano. Nanj je pred desetletji opozorila že omenjena Dorica Makuc iz Gorice, tedaj zaposlena kot novinarka na TV Slovenija. Po njenem scenariju je v režiji Mije Janžekovič leta 1987 nastajal dokumentarni film, prvič predvajan leta 1988, ob 70-letnici konca prve svetovne vojne. V scenariju je večkrat citirano besedilo iz *Posočja* Alice Schalek, in sicer kot poziv k človekoljubju in miroljubnosti. Scenaristka Dorica Makuc poleg *Posočja* navajala tudi druga dela: *Doberdob* Prežihovega Voranca, *Velika vojna in moderni spomin* Paula Fussella in *Zbogom*

orožje Ernesta Hemingwaya. Snov vseh je prva svetovna vojna. Ne glede na to, kakšen je status teh besedil, katera so fiktivna in katera ne, ali gre za vojni ali ljubezenski roman ali potopis, pa vsa štiri dela prevzamejo bralca s podobnimi pogledi na nesmiselnost te vojne, pa tudi z načinom pisanja. Nedvomno so prav zato postala splošno znana, priznana in celo priljubljena.

Alice Schalek se je za svoje nevarno potovanje najverjetneje odločila iz podobnih razlogov. Kot piše v prvem poglavju, bo poročala s fronte predvsem zaradi brezbrčnosti vseh, ki v spopadih ne sodelujejo neposredno. (Pred tem je že poročala s fronte z Južne Tirolske, po izidu *Posočja* pa z vzhodnoevropskih bojišč.)

»Vojna izruje sto tisoče življenj in jih od danes do jutri pusti izkrvaveti – naj si zatiskamo oči in ušesa, da se lahko nemoteno smejimo in sanjarimo, naj preprosto rečemo: 'Prosim, samo ničesar o vojni.'« Njeno izhodišče se potrjuje s spoznanji na fronti:

»Nimaš pojma, kaj vse prenašajo soldati. /.../ toda če svet tega ne izve, ne bo nikoli konca vojn.« (str. 135)

In kdo je bila Alice Schalek?

Pogumna in samozavestna Dunajčanka (1874–1956), Judinja, hčerka časnikarja ter lastnika in urednika časopisne hiše, z dobrim znanjem tujih jezikov: menda jih je obvladala osem. Svoj prvi roman je objavila leta 1902 pod moškim psevdonimom Paul Michely. Do dneva, ko jo je v štabu sprejel general Borojevič, je izšlo že več njenih pripovednih in potopisnih del. »Slovela je kot prva pomembna ženska v avstrijskem novinarstvu. /.../ Bila je vojna dopisnica pri *Neue Freie Presse* in je za svoje poročanje z bojišč prejela več odlikovanj,« piše Mitja Močnik v spremni besedi. Ko je 1938 uspešno emigrirala v Ameriko, je bila v mednarodnih pisateljskih in častniških krogih znana osebnost in prav tako kasneje v New Yorku. V približno istem času je na Slovenskem živela in (v nemškem jeziku) objavljala

V svojih pojmovanjih različnih narodov se Alice Schalek ne razlikuje od splošno razširjenih v tedanjem času. Program Zedinjene Slovenije iz revolucionarnega leta 1848 je gotovo bil vodilo mnogim Slovencem vse do osamosvojitve konec 20. stoletja, za velike narode v Avstro-Ogrski pa očitno samo eden od slovenskih neuspešnih političnih poskusov.

la svoja dela svetovna popotnica Alma Karlin (1889–1950). Oblečena v moško obleko, podobno kot Alice Schalek, pa se je s pred-sodki spopadala tudi slovenska pisateljica in odvetnica Ljuba Prenner (1906–1977). Obe ustvarjalki sta bili pri nas dolgo skoraj neznani in prav tako 129 drugih sijajnih žensk, ki so predstavljene v zborniku *Posabljen polovica* iz leta 2007.

Avstro-ogrski patriotizem brez Slovencev

Ali je morda spol avtorice kriv za to, da je bilo besedilo *Am Isonzo. März bis Juli 1916* prvič prevedeno v slovenščino šele leta 2005? V spremni besedi Mitja Močnik piše o tem, kako je »zaprášeno in pozabljeno« knjigo našel v knjižnici Goriškega muzeja. In nadaljuje: »Celoten koncept njenega dela temelji na patriotizmu in patriotskem povzdigovanju avstro-ogrskega bojišča, ne glede na narodnost in veroizpovedi.« (str. 274–275) S to trditvijo povsem soglašam samo v njenem prvem delu. Številne narode, ki se bojujejo v Posočju, si mora namreč bralec predstavljati kar sam, saj jih Alice Schalek komaj imenuje ali pa sploh ne. Čeprav o njih piše spoštljivo in z občudovanjem, je to podobno postavljanju slavolokov neznanim junakom. V njeni pripovedi se Avstrijci in »Ogri« vojskujejo proti Italijanom, v avstro-ogrski vojski pa so resda še

nekateri drugi, npr.:

»/.../ enote Srbov, ki veljajo za najpogumnejše vojake na svetu.« (str. 54) (Gre za srbske vojake v avstro-ogrski armadi.)

»Skoraj vsak avstro-ogrski narod je že plačal svoj domovinski prispevek na Podgori. /.../ Dalmatinci, 23. domobranski regiment, legendarni poveljnik Božo Klisović.« (str. 59) »Ogrska enota je zamenjala Štajerce in Kranjce.« (str. 153)

»Tega, kar tu zmorejo brezimeni Nemci, Hrvatje, Čehi in Madžari, ni moč primerjati niti z junaštvom Ahila.« (str. 243)

Kako razumeti njene besede »Obramba na Soči mora biti zgledna za bodočo narodno spravo« (str. 172)? Kako si jo je predstavljala, če večine vojskujočih se narodov ni niti omenila? Vendar je na nekaterih mestih izpričano, da je vedela zanje, le zanimali je niso dovolj, da bi jih (vsaj) imenovala. Naj navedem primer: »Na častitljivi tabli (op. Gorici) je trojezično napisan razglas 'Zaprto. Cesta se obstreljuje.' (str. 17) Domnevam, da gre za napis v nemškem, italijanskem in slovenskem jeziku. Bralca preseneti to, da so jo veliko bolj kot mali narodi v avstro-ogrski vojski zanimali Italijani. Sicer jih večkrat označuje negativno, predvsem zaradi nebojevitosti in neorganiziranosti, zmore pa tudi priznanje za njihov pogum: »Vrh Krna je bil izgubljen takoj na začetku spopada, junija 1915 v eni noči. Klobuk dol pred Alpini.«

Nikakor ne morem soglašati s trditvijo v že omenjeni spremni besedi: »Hvala ji za njeno delo, za zapis o usodi Slovencev in slovenskih krajev v obdobju svetovne morije narodov. Naj ne bo pozabljeno.« (str. 277) Bralec, ki bi najprej prebral spremno besedo, bi vse do konca knjige zaman čakal, da bo kje imenovala Slovence. Slovencev kot naroda zanje ni. Ne obstajamo ne kot politična ne kulturna skupnost ne posamezniki, razen kot že omenjeni vojskujoči se Štajerci in Kranjci. Menim, da je vzrok v političnem položaju Slovencev v Avstro-Ogrski, za razliko od, recimo, »Ogrov«. Za ilustracijo zadnje trditve naj bo navedek z zadnje strani *Posočja*: »Mi, Avstrijci in Ogri, moramo vedeti o vsem tem, da bodo ta imena (gre za imena krajev, kjer potekajo

boji, op. a.) za nas nekoč pomenila isto, kar je nekoč Nemcem pomenil Sedan in kar jim danes pomeni Verdun.«

V svojih pojmovanjih različnih narodov se Alice Schalek ne razlikuje od splošno razširjenih v tedanjem času. Program Zedinjene Slovenije iz revolucionarnega leta 1848 je gotovo bil vodilo mnogim Slovencem vse do osamosvojitve konec 20. stoletja, za velike narode v Avstro-Ogrski pa očitno samo eden od slovenskih neuspešnih političnih poskusov. Menim, da odlike vojnega topisa *Posočje 1916* niso spoštovanje vseh narodov, temveč človekoljubje in nasprotovanje vojni. Svojo kritiko prepričljivo izrazi z naturalističnimi in pogosto grotesknimi upodobitvami vojnega dogajanja.

»Takšno razpolovljeno hišo vidim pred seboj naravnost skozi moje okno. V prvem nadstropju stoji miza s svetilko in otroško igračo.« (opisuje Gorico, op. a.)

»Le kdo mi lahko razloži, čemu je potrebno razstreliti hiše in nagnati ljudi v kamnite luknje? /.../ Vojna? Kdo je ta vojna? /.../ Kdo vpraša po ljudeh, ki so živeli tukaj? So mrtvi? Gladujejo neke? Iščejo svoje otroke?«

»Česar pa nihče ne more prenesti, je pogled na spremenjeno naravo. Oslavski grič je bil umorjen, umrl je kot ljudje na njem.«

»Živi in mrtvi ljudje, sveže živeži in odpadki so pomaknjeni tesno skupaj. /.../ Ne, vojna ni nič naravnega, nič organskega. Vojna je najzlobnejša prevara.«

»V Angliji delajo posel z našo krvjo. /.../ Italijani zaslužijo z našo smrtjo.«

Prevajalec piše, da je delo *Am Isonzo. März bis Juli 1916* povsem naključno odkril na polici Goriškega muzeja. Hvaležna sem mu za to, da je s prevajanjem omogočil njegovo širše poznavanje. Zaradi velike časovne oddaljenosti (delo je nastalo leta 1916, prevod pa šele leta 2005) se je povsem spremenil politično-zgodovinski kontekst tega besedila. Veliko bolj kot ob svojem nastanku nam *Posočje 1916* izpričuje, kako nepredvidljive so posledice nasilnih dejanj. Svetopi-smeskemu *Kdor se je veter, bo žel vihar*, dodajam svoj apel: Miroljubniki vsega sveta, podvojite stražo!×

ILUSTRACIJA: KATJA PAHOR